

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

חיוב נשים בהסבה ובסיפור יציאת מצרים - מקורות והערות

א. האם נשים צריכות להסב בליל הסדר?

דרכים רבות תקנו חז"ל לסמל את חירותנו בליל הסדר. אחת מהם היא ההסבה, כלומר אכילה ושתיה כדרך בני חורין בימיהם. יש ראשונים הסוברים שמאחר ובזמנינו אין דרכם של בני חורין להסב, אין חייבים להסב בליל הסדר. אמנם, להלכה דעת רוב הראשונים שיש חובה להסב גם בזמן הזה. האם נשים חייבות להסב? במשנה כתוב שאשה פטורה מהסבה. הראשונים הסבירו זאת בשתי דרכים: או שאין דרכן להסב, או שמאחר ובימיהם האישה הייתה כפופה לבעלה, פטורה מהסבה. נפקא מינא לחיוב נשים כיום. על פי הטעם הראשון אין צריכות להסב, אך על פי הטעם השני נשים חייבות בהסבה. להלכה, מנהג האשכנזים שנשים לא יסבו, ומנהג רוב הספרדים שנשים יסבו. עם זאת, גם על פי האשכנזים אין איסור לאישה להסב. על פי כל השיטות, יש לשבת בכיסאות נוחים ולא על גבי שרפרף וכדומה¹.

ב. חיוב נשים בסיפור יציאת מצרים

המצווה המרכזית בליל הסדר היא מצוות סיפור יציאת מצרים - "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". מצווה זו היא מצוות עשה שהזמן גרמא, לכן לכאורה נשים פטורות. עם זאת, פוסקים רבים סוברים שנשים חייבות במצוות סיפור יציאת מצרים (ויש אומרים מדרבנן), משני טעמים:
1. התורה הקישה את איסור אכילת החמץ (בו נשים חייבות) למצוות אכילת מצה, ללמד שחייבות גם בה, והוא הדין לכל המצוות בליל הסדר.
2. מאחר וחייבות במצה, חייבות בהגדה, שהרי המצה היא 'לחם עוני' - שעונים עליו דברים הרבה, כלומר, אכילת המצה באה יחד עם חובת הספור².

מקורות והערות

1. שנינו במשנה (פסחים פ"י מ"א) "ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי".
ופירש רש"י (צט ב ד"ה ואפילו) "ואפילו עני שבישראל לא יאכל, בלילי פסחים, עד שיסב כדרך בני חורין, זכר לחירות, במטה ועל השלחן". וברמב"ם (חמץ ומצה פ"ז ה"ז) פסק "לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות". ולא חילק בין זמנם לזמננו שאין הסבה נהוגה בכל יום.
אבל הראב"ה (סי' תקכה) כתב "ובזמן הזה שאין רגילות בארצינו להסב, שאין רגילות בני חורין להסב, ישב כדרכו". וכ"כ הראב"ן (פסחים קסד ע"ד) "והם היו נוהגין לישב על המיטות ולהסב בהסיבת שמאל אבל אנו שאין אנו רגילין בכך יוצאין אנו כדרך הסיבתנו ואין לנטות ימין ושמאל". ולשיטתם אין להסב היום.
ובהג"ה מיימוניות (חמץ ומצה פ"ז ס"ק ב) הביא דברי הראב"ה וכתב עליו, "אמנם יחידאה היא" וברא"ש (פסחים פ"י סי' כ) ובטור (או"ח סי' תעג) כתבו שאם שתה כוס ראשונה בלא הסיבה, צריך לחזור ולשתות ולהסב. ומוכח שהם סוברים שגם בזמן הזה יש להסב.
ובדרכ"מ (סי' תעב ס"ק א) הביא את דברי מהר"י ברונא שמצווה להסב בכל הסעודה. ומשמע אף בזמן הזה. ועוד הביא מהמרדכי שגם עני צריך להסב ולא כתב המרדכי שם את החילוק שהביא לעיל בשם ראב"ן.
אם כן מצאנו חמשה ראשונים (רמב"ם, רא"ש, טור, מהר"י ברונא, מרדכי). שסוברים שגם בזמן הזה יש להסב.
וכן משמע מדברי השו"ע (סי' תעב סעי' ב-ז, סי' תעג סעי' ב, סי' תעה סעי' א) שגם היום בעיני הסיבה מעיקר הדין, ואם לא הסב חוזר ומסב.
מה הדין בנשים? גם הן חייבות להסב?
בגמרא פסחים (קח א) שנינו, "אשה אצל בעלה לא בעיא הסיבה ואם אשה חשובה היא צריכה הסיבה". ונחלקו הראשונים בביאור פטור האשה מהסיבה.
בשאלתות (צו שאילתא עז) כתב "אשה אינה צריכה הסיבה, מאי טעמא לאו דירכא דנשי למזגא" והרשב"ם (ד"ה אשה) כתב, "אשה אינה צריכה הסיבה. מפני אימת בעלה וכפופה לו" ובהמשך הביא את דברי השאלתות. ומשמע שהם שני פירושים נפרדים.
לשאלתות אינה צריכה להסב מפני שאין זה דרכה להסב ולא הוי דרך חירות בכך. לעומת זאת לרשב"ם הטעם הוא מפני אימת בעלה. ונפ"מ לרווקה, גרושה או אלמנה, שאין שייך בה אימת בעלה ולפי טעם הרשב"ם תתחייב בהסבה ולטעם השאלתות פטורה גם באופן זה.

וכך כתב הרא"ש (פסחים פ"י ס" כ), "אשה לא בעי הסיבה פירש רשב"ם מפני אימת בעלה שכפופה לו ולפי זה אלמנה וגרושה בעו הסיבה ובשאלתות דרב אחאי כתב דלאו דרכם דנשי למיזגי ולפי זה אפילו אלמנה וגרושה נמי אבל אשה חשובה אורחא למיזגי". גם בטור כתב דברים אלו אלא שכתב בה"ג במקום שאלתות ובב"י תמה והעלה דאפשר שגם בה"ג כתב כשאלתות ולכן כתב הטור בשמו ולא חש להזכיר דעת השאלתות.

הב"ח (ד"ה אשה) מעיר שתי הערות חשובות. א. לשיטת הרשב"ם קשה למה אשה חשובה צריכה הסבה, שאם הטעם הוא מפני שאימת בעלה עליה, הרי גם אשה חשובה צריך שתהיה אימת בעלה עליה. ב. לשיטת השאלתות קשה מה שייכות המילים אשה אצל בעלה שבגמרא, והרי אם הטעם הוא משום דרך הנשים מה הבדל בין אצל בעלה ללא. והעלה הב"ח שהעיקר כדברי השאלתות וכתב שמה שכתוב בגמרא "אצל בעלה", הוא טעות סופר והכניסוהו תלמידים טועים.

הנצי"ב כתב ביאור אחר בדברי השאלתות (העמק שאלה, שם אות ה), "נראה דפשיטא דמשום מרות בל לחוד אי אפשר לפטור ממצות הסיבה", הרי השאלתות עצמו באר שטעם הפטור בתלמיד הוא שכבוד התורה עדיף על הסיבה, ולא הסתפק בטעם שהתלמיד כפוף לפני הרב וירא ממנו. ממילא מוכרחים לומר שעיקר הפטור בנשים הוא שלא היה דרכן להסב. הטעם שלא היה דרכן להסב הוא שהיו רגילות להיות עם הבעל ומשום כבודו ומוראו לא הסיבו וגם כשהיו לבדן לא הסיבו כי לא הורגלו בכך. ומה שכתוב בירושלמי 'אשה אצל בעלה', הכוונה היא למצב הרגיל ולא לטעם הפטור. ומבואר לפי זה החילוק באשה חשובה, שדרכה להסב כשהיא לבדה, וממילא צריכה להסב בפסח אפילו כשהיא עם בעלה, שהטעם של כבוד בעלה ומוראו לא מספיק לפטור.

למעשה - בשו"ע (סי' תעב ס" ד) פסק שאשה אינה צריכה הסבה וחשובה צריכה הסבה, ורמ"א הוסיף שנשים שלנו חשובות הם אך לא נהגו להסב לפי שסמכו על שיטת הראב"ה שכתב שבזה"ז א"צ להסב.

ובביאור הגר"א (ס"ק ז) הביא בגדר אשה חשובה מרבו מנוח (הביאו כס"מ חו"מ ז ח) שאשה חשובה היא "שאינה צריכה להתעסק בצרכי הבית בתיקון המאכל".

ובמשנ"ב (ס"ק יב) ביאר שאשה אינה צריכה הסבה לפי "דסתם אשה אין דרכה להסב בשום פעם". הגר"ע יוסף זצ"ל בחזון עובדיה (פסח ח"ב ע"מ ו) כתב "מנהג הספרדים ועדות המזרח שהנשים מסיבות, מפני שאין דרך להקפיד, ואין לשנות. ומכל מקום בדיעבד אם לא היסבו הנשים יצאו ידי חובה, ואינן צריכות לחזור ולשתות".

2. בספר החינוך (שהולך על פי רוב בשיטת הרמב"ם, מצוה כא) כתב על מצוות סיפור יציאת מצרים, "ונוהגת בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ביטל עשה". ובמנחת חינוך (אות ו) הקשה מניין יצא לבעל החינוך דבר זה וכתב "דבר זה חידוש גדול אצלי, למה יהיה נוהג מצוה זו בנשים כיון דהוי מצוות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות". והוא מוסיף שלא מצא

ברמב"ם בשום מקום שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים. אדרבא, כשכתב הרמב"ם מצוות עשה שהזמן גרמן שנשים חייבות בהן, לא הזכיר מצווה זו. וז"ל הרמב"ם בהלכות ע"ז (פי"ב ה' ג) "כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבים חוץ מבל תשחית ובל תקיף ובל יטמא כהן למתים, וכל מצות עשה שהיא מזמן לזמן ואינה תדירה נשים פטורות חוץ מקידוש היום ואכילת מצה בלילי הפסח ואכילת הפסח ושחיטתו והקהל ושמחה שהנשים חייבות".

ומוסיף המנחת חינוך, שאין לחייב נשים בסברת שאף הן היו באותו הנס, כי כתבו התוס' (ראה דבריהם בתחילת המאמר) שסברה זו אינה אלא בדרבנן ולא בדאורייתא. ועוד, אומר המנחת חינוך, בשאגת אריה (סי' יב) הוכיח שבכל השנה נשים פטורות ממצוות קריאת שמע לפי שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא, אף על פי שקוראים בשחרית ובערבית, לפי שכל אחת מהן היא מצווה נפרדת. תדע, שאילו לא קרא ביום, אין צריך לקרוא בלילה שתי פעמים, שזמנה של יום חלף עבר ועתה יש לפנינו מצווה אחרת. קל וחומר להזכרת יציאת מצרים בליל הסדר שהוא פעם אחת בשנה שאין הנשים חייבות בה לפי שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא. אלא שבשולי המנחה העיר על דברי המנחת חינוך ממניין מצוות העשה שבספר המצוות לרמב"ם, ששם משמע שנשים חייבות בספור יציאת מצרים מדאורייתא. לפי שמנה שם ששים מצוות הכרחיות שמתוכן יש ארבע עשרה מצוות שנשים לא מצוות בהן. באותן ארבע מצוות הרמב"ם ציין שנשים פטורות. במצוות סיפור יציאת מצרים, היא המצוה המאה חמישים ושבע למניין הרמב"ם, לא כתב שנשים פטורות ומשמע שלשיתנו נשים חייבות בסיפור יציאת מצרים מדאורייתא.

אכן בשאלה זו נחלקו האחרונים.

כתב רמ"א (סי' תעג סע' ו) "ויאמרו בלשון שמבינים הנשים והקטנים, או יפרש להם הענין וכן עשה ר"י מלונדרי כל ההגדה בלשון לע"ז, כדי שיבינו הנשים והקטנים".

ונחלקו האחרונים בטעם הדבר. בשו"ת בית דוד (הני"ל סי' רנו) ביאר "דאין הטעם מפני שהנשים חייבות בקריאת הגדה שהרי מ"ע שהזמן גרמא היא... אלא משום חיובא דידן שאנחנו הגדולים חייבים להגיד לנשים" לפי ששורש החיוב בסיפור יציאת מצרים בליל פסח הוא 'הגדת לבנך ביום ההוא', המצווה היא לספר למישהו את הניסים ונפלאות עשה הקב"ה עם אבותינו בהוציא אותם מארץ מצרים. עוד אחרון שסובר כמותו להלכה הביא בשדי חמד (מערכת חמץ ומצה סי' טו אות ט) מספר כפי אהרן שנשים אינן חייבות בקריאת הגדה של פסח ולכן לא ראוי שיעשו סדר לעצמן.

הגאון חיד"א בברכי יוסף (סי' תעג ס"ק טו) הוכיח שיש ראשונים שסוברים שמכוח סברת שאף הן היו באותו הנס, ניתן לחייב אפילו מדאורייתא. לדוגמא רבי יוסף איש ירושלים (ראה בתחילת המאמר בדברי התוס') שסובר שאילולי ההיקש 'כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה' היינו פוטרים אשה מאכילת מצה מגז"ש מסוכות. לשיטתו מוכרח שסברת אף הן היו באותו הנס

מועילה לחייב אפילו דאורייתא, שאם לא כן מדוע היינו חושבים להביא גזירה שווה לפטור הרי היא פטורה ועומדת מכוח מצוות עשה שהזמן גרמא. ואין סברה לחייבה שמחמתה היינו צריכים להביא גז"ש לפטורה אלא סברת אף הן היו באותו הנס, ומכאן שסברה זו מחייבת אפילו בדאורייתא.

וכך הולך החיד"א ומונה עוד ראשונים שסוברים כך וכותב שדבר זה נעלם מעיני הבית דוד. גם במשנה ברורה (סי' תעג ס"ק סד) נתן טעם לדברי רמ"א "שהרי גם נשים חייבות במצות הלילה ובאמירת הגדה וכנ"ל בסימן תעב סעי' יד¹ וכחיד"א.

בשו"ת אגרות משה (או"ח ה סי' כ אות לג) הוכיח שדעת הרמב"ם, הטור והשו"ע שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים מדאורייתא. תורף ביאורו הוא שבחיוב נשים בארבע כוסות יש בגמרא (פסחים קח א-ב הובאה לעיל) ברייתא ויש מאמר של רבי יהושע בן לוי. בברייתא כתוב שנשים חייבות ללא הזכרת טעם החיוב, וריב"ל כתב טעם לחיוב לפי שאף הן היו באותו הנס.

ואפשר לבאר בשתי דרכים. דרך ראשונה ההיקש 'כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה', בא לחייב בכל מצוות הלילה. ומה שנחלקו הברייתא וריב"ל הוא האם גם במצוות דרבנן מססיק ההיקש או שלמצוות דרבנן צריך טעם חדש, שאף הן היו באותו הנס. דרך שניה והיא דרך התוס', ההיקש לא בא אלא לחייב אכילת מצה ומשאר מצוות הלילה פטורות הנשים, שהן מצוות עשה שהזמן גרמא. אילו ארבע כוסות היה דאורייתא היו הנשים פטורות גם ממנו, ואינן חייבות אלא מפני שארבע כוסות מדרבנן ואף הן היו באותו הנס.

נמצא, אומר הגר"מ פיינשטיין, שלפירוש ראשון חייבות נשים בסיפור יציאת מצרים בליל פסח מדאורייתא ולפירוש שני פטורו אפילו מדרבנן.

והולך הגר"מ פיינשטיין ומוכיח מן הרמב"ם טור ושו"ע שהם סוברים כפירוש ראשון, והתוס' סוברים כפירוש שני. לכן הוא מעלה להלכה שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים מדאורייתא ומוציאות אנשים ידי חובה.

כאמור הגר"מ פיינשטיין למד בדברי הראשונים שההיקש כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה הוא לכל מצוות הלילה. אלא שלא חייבים לומר דבר זה כדי לחייב נשים במצוות סיפור יציאת מצרים מדאורייתא.

שכן במהר"ם שיק (על תריג מצוות מצוה כא) הוכיח מהגמרא בפסחים (לו א) שנשים חייבות בסיפור יציאת מצרים מתוך שחייבות באכילת מצה. וזו הראייה, בגמרא נאמר, "רבי עקיבא האי

¹ ובהמשך דברי המשנה ברורה אזהרה מעשית היוצאת מדין זה: "ולכן החיוב גם על המשרתת שתשב אצל השולחן ותשמע כל ההגדה ואם צריכות לצאת לחוץ לבשל עכ"פ מחויבת לשמוע הקידוש וכשיגיע לר"ג אומר כל שלא אמר וכו' תכנס ותשמע עד לאחר שתיית כוס ב' שהרי מי שלא אמר ג' דברים הללו לא יצא ונוהגין שגם קוראין אותן שתשמע סדר עשרה מכות שהביא הקדוש ברוך הוא על מצרים כדי להגיד להם כמה נסים עשה הקדוש ברוך הוא בשביל ישראל".

דקרינן ביה עוני, כדשמואל דאמר שמואל לחם עני לחם שעונין עליו דברים הרבה". ואותו לחם שעונים עלו דברים הרבה הוא המצה ואשה חייבת בה וממילא חייבת באמירת ההגדה. הדברים מבוארים יותר בשו"ת יד רמ"ה (לג"ר רפאל מרדכי סולובי סי' יז) בדרך זו: בהגדה של פסח אנו אומרים את דברי המכילתא "והגדת לבנך ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום ת"ל בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך". וכך הביא הרמב"ם בספר המצוות (מצוה קנז) "והמצוה הקנז היא שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן... והכתוב שבא על הצווי הזה הוא אמרו יתברך והגדת לבנך ביום ההוא וכו'. ובא הפירוש והגדת לבנך יכול מראש חדש תלמוד לומר ביום ההוא אי ביום ההוא יכול מבעוד יום תלמוד לומר בעבור זה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך". מדברים אלו ברור שמלבד המצווה להזכיר יציאת מצרים כל יום וכל לילה, יש מצוה מיוחדת לספר ביציאת מצרים בעת אכילת מצה ומרור שנאמר 'בעבור זה'. ומאחר והדברים תלויים אחד בשני, ודאי שאשה חייבת בסיפור יציאת מצרים, כמו שחייבת במצה.

ואין להקשות מהגמרא (פסחים קטו ב) בה מבואר שהלימוד 'לחם עוני- שעונים עליו דברים הרבה' הוא אסמכתא. לפי שהביטוי 'דברים הרבה' מתייחס להלל, לברכות וכדומה ולא לעצם החיוב לספר ביציאת המצרים, כפי שמשמע מלשון המגן אברהם (ריש סי' תפג). [עד כאן תורף דברי שו"ת יד רמ"ה הנ"ל].

מכל הנ"ל עולה שפוסקים רבים סוברים שאשה חייבת בסיפור יציאת מצרים בליל פסח מדאורייתא.

ואפילו אם נאמר שאינה חייבת מדאורייתא, כתב בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ב סי' קכו), שעל כל פנים מדרבנן תהיה חייבת לקרוא את ההגדה. "כיון דמחוייבות בארבע כוסות וצריך לשתותם על הסדר היינו לומר הלל והגדה בינתיים ממילא מחוייבות בהגדה וסברא כזו איתא בתוס' סוכה דף לח עא בד"ה מי שהיה דחייבות בהלל בליל פסח ע"י שחייבות בארבע כוסות שצריכין לומר הלל".